

RECENZIE A SPRÁVY

Rudolf ŠRÁMEK: *LABYRINTEM VLASTNÍCH JMEN A NÁŘEČÍ*. Brno: Host 2016. 216 s. ISBN 978-80-7577-065-3.

V šiestom zväzku edície *Studie osobností brněnské lingvistiky* editori Jan Dvořák a Petr Malčík prezentujú významnú osobnosť nielen brnianskej, ale celkovo českej a svetovej lingvistiky, prof. PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc., dr. h. c. Dôkazom etablovania sa R. Šrámka na medzinárodnú úroveň sú nielen početné ocenenia, ale aj množstvo významných funkcií v domáciach a v medzinárodných komitétach a komisiách. R. Šrámek dvadsať rokov pôsobil ako predseda Onomastickej komisie Akadémie vied Českej republiky (do roku 2002), dvojnásobne dlhší čas pracoval ako podpredseda Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov (do roku 2013) a v rokoch 1996 – 1999 zastával post viceprezidenta Medzinárodného komitátu onomastických vied (International Council of Onomastic Sciences). V roku 2016 mu Ostravská univerzita udelila za celoživotné dielo čestnú vedeckú hodnosť *doctor honoris causa*.

Pripomeňme si aspoň niekoľko základných biografických údajov. Rudolf Šrámek sa narodil 15. januára 1934 a svoju mladosť strávil v Hošťálkoviciach, ktoré sú dnes súčasťou Ostravy. Prostredie pohraničnej obce s koexistenciou nemčiny, češtiny a poľštiny sa určite stalo jedným z výrazných motivujúcich prvkov jeho záujmu o jazykovedné štúdium a výskum lašských (slezských) nárečí. R. Šrámek po ukončení štúdia aprobácie český jazyk – ruský jazyk na brnianskej univerzite nastúpil v roku 1958 do dialektologického oddelenia brnianskeho pracoviska Ústavu pro jazyk český vtedy ešte Československej akadémie vied. Od roku 1972 pôsobil v onomastickom oddelení. V prvej polovici deväťdesiatych rokov natrvalo prešiel do univerzitného prostredia. V roku 1994 sa habilitoval a o dva roky získal profesúru. Vyučoval v Brne i v Ostrave. Na Pedagogickej fakulte Masarykovej univerzity pôsobil najprv ako vedúci katedry, neskôr sa stal prodekanom a členom fakultnej a univerzitnej vedeckej rady.

V úvode publikácie Jan Dvořák, jeden z jej zostavovateľov, v rámci pozornosti venovanej bibliografii R. Šrámka zdôraznil význam kandidátskej dizertačnej práce R. Šrámka *Místní jména na severovýchodní Moravě*, ktorú vypracoval počas aspirantúry v odbore český jazyk so zameraním na onomastiku pod vedením prof. V. Šmilauera a obhájil v roku 1964, pretože už v tejto práci, ako uviedol aj Milan Harvalík (pozri s. 10 recenzovanej publikácie), je možné vysledovať smerovanie R. Šrámka zamerané nielen na dôkladnú analýzu lingvistického materiálu, ale aj na riešenie teoretických a metodologických otázok. J. Dvořák ďalej vyzdvihol aj dvojdielnu publikáciu *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* (1970, 1980), ktorú Rudolf Šrámek vypracoval v spolupráci s olomouckým historikom Ladislavom Hosákom. Pripomenuli by sme ešte novšie práce z oblasti toponymie *Zeměpisná jména v Čechách*, na

Moravě a ve Slezsku (2004, spoluautor I. Lutterer), *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska* (2013) a významnú publikáciu *Úvod do obecné onomastiky* (1999), v ktorej sú zhrnuté teoretické a metodologické východiská zamerané na obsah vlastného mena a jeho fungovanie v komunikácii. Onomastická teória a metodológia Rudolfa Šrámk sa stali základom nielen českej onomastickej školy, ale spoločne s teóriou vlastného mena Vincenta Blanára, ktorej podstatou je takisto funkčný prístup a charakteristika obsahovej (designatívnej) stránky vlastného mena s dôrazom na binárny povahu vlastného mena a špecifické onymické príznaky (z pohľadu terminológie R. Šrámk onymické funkcie), aj slovenskej onomastickej školy. Spolupráca R. Šrámk so slovenskými onomastikmi v minulosti vyústila aj do monografie *Zeměpisná jména Československa* (1982, spoluautori I. Lutterer, M. Majtán) a pokračuje i v súčasnosti. R. Šrámek ako člen Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV spolupracuje so slovenskými onomastikmi pri zostavovaní koncepcie projektu zameraného na spracovanie onomastickej terminológie.

Všetky štúdie zahrnuté v tu recenzovanom šiestom zväzku *Studií* už boli publikované v minulosti. Prvá časť príspevkov je z oblasti českých nárečí. Rozsiahlejšia štúdia *Působení neslovanského jazyka na české (lašské) nářečí. Na jazykovém materiálu z Hlučínska*¹ ukazuje, aký vplyv mala nemčina predovšetkým na slovnú zásobu lašských nárečí z oblasti Hlučínska (Opavsko, Frýdecko, Štrambersko, východné Vítkovsko). Značná časť príspevku sa venuje charakteristike politickej a sociálnej situácie, ktorá ovplyvnila používanie nemčiny v tejto oblasti, z historického aspektu. Uvádzaním mimojazykových faktorov a analýzou používania nemčiny a jej pôsobenia na jednotlivé generácie štúdia nadobúda sociolingvistický rozmer, ktorý rezonuje aj v ostatných príspevkoch. Druhá časť je materiállová, obsahuje súpis lexikálnych výpožičiek podľa jednotlivých tematických okruhov a vetných spojení, ktoré sú všeobecne známe a používajú sa. V poslednej časti sa pozornosť venuje tomu, ako sa germanizmy začlenili do celkového nárečového prejavu a akú v ňom mali funkciu. V závere R. Šrámek konštatuje, že gramatická stavba pôvodného nárečia ostala neporušená, neslovanské prvky majú iba lexikálny charakter, resp. frazeologický ráz a ich výber a frekvencia sú individuálne, pričom lexikálne výpožičky z nemčiny, aj keď boli početné, mali len dobový ráz a nestali sa kmeňovou súčasťou nárečia. Autor ich hodnotí ako výsledok konkrétnych historicko-sociálnych podmienok.

Symbiózou dialektológie a onomastiky je štúdia *Tvoření obyvatelských jmen v nářečí na Moravě a ve Slezsku*,² v ktorej sa uvádzajú spôsoby tvorenia neutrálnych podôb obyvateľských mien pomocou sufixov z úplných alebo skrátených názvov obcí a ich areálový výskyt, prenesením adjektívneho odvodzovania od osadného názvu do funkcie obyvateľského mena (napr. Bílsko na Litovelsku – *Bilšči*, Blansko – *Blanšči* x *Blanenšči*) a opisom (genitívnu väzbou, napr. *chlap z Biskópstvi*, *ten z Níve*) a ich fungovanie v určitom územnom okruhu od danej obce. R. Šrámek uviedol veľa príkladov na sufix *-ák*, ktorým sa na Slovensku obyvateľské mená nezvyknú tvoriť, skôr sa zriedkavejšie týmto spôsobom tvorili krajové obyvateľské mená, ako sú napr. *Záhorák*, *Lipták*. Jedným zo záverov R. Šrámk je, že na Morave a v Sliezsku sa ojedinele tvoria obyvateľské mená aj od adjektíva, ktoré tvorí prívlastok

¹ In: Slezský sborník. Acta Silesiaca, 1963, roč. 61 (21), č. 2, s. 146 – 165.

² In: Jazykovedné štúdie. 10. Štoltcov zborník (dialektológia). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969, s. 147 – 161.

v osadnom názve, napr. Krásne Pole na Opavsku – *Krasňan*. Takýmto spôsobom sa nezvykli tvoriť obyvateľské mená ani na Slovensku.

V kratšej štúdii *K poválečnému vývoji lašských nářečí*³ sa R. Šrámek zamerail na charakteristiku spoločenských faktorov v povojnovom období, ktoré viedli k zmenám hlavne v oblasti lexikálneho fondu, hláskoslovnia a morfológie lašských nářečí, a uviedol niektoré z týchto zmien. Za hlavný dôvod vývoja lašských nářečí v povojnovom období pokladá okrem spoločenského vývoja intenzívne pôsobenie hovorovej podoby spisovného jazyka a pri intelektuáloch aj obecnej češtiny. Podľa vlastných zistení konštatoval, že pre dnešné lašské nářečia, čím sa myslí stav v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, keďže štúdia bola publikovaná v r. 1979, je typické na jednej strane zachovanie archaických teritoriálnych nářečových podskupín, a na druhej strane rýchly vývoj, ktorý vyvolali mimojazykové zmeny a ktorého súčasťou sú nářečové, nadnářečové a spisovné prvky. Na tento príspevok nadväzuje ďalšia kratšia štúdia *Vývojová proměna tradičního nářečí*,⁴ v ktorej sa R. Šrámek zamýšľal nad vplyvom prudkej urbanizácie a industrializácie, predovšetkým ťažby uhlia, na vývoj nářečí dnešnej ostravskej aglomerácie. Za pozoruhodné pokladá, že vývoj smeruje k centrálnemu jazykovému útvaru, ktorým je neurčito vyhranená všeobecná laština tvoriaca časť kostry formujúcej sa mestskej reči Ostravy. Podľa R. Šrámka vývoj smeruje od regionálne príliš diferencujúcich jazykových javov k regionálne (aj sociálne a prestížne) „vyšším“, „všeobecnejším“ prvkom, ktoré sú podporované pri silnej individuálnej variabilite hovoriacich i homonymnými spisovnými podobami. V závere okrem iného upozorňuje, že pri dnešnom dialektologickom výskume v tejto lokalite sa bude musieť brať oveľa väčší ohľad na mimojazykové okolnosti.

Posledným príspevkom dialektologického bloku je širšie koncipovaná štúdia *Ke stratifikaci jazykových útvarů v současné češtině*.⁵ R. Šrámek vidí problém hlavne v opise vzťahov medzi jednotlivými útvarmi národného jazyka navzájom a v ich postavení a funkciách vzhľadom k typom (druhom) komunikačných situácií, pretože charakteristickými znakmi uvedeného vzťahu je oslabovanie hraníc útvarov, variantnosť a priepustnosť. V príspevku sú opísané najdôležitejšie efekty, ktoré vznikajú v dôsledku týchto znakov, odporúčania, čo by malo byť určujúce v diskusiách o súčasnom stave a vývojových premenách češtiny, čo z týchto diskusií vyplynulo a charakteristika súčasnej jazykovej situácie podľa areálového členenia na západnú a východnú časť. Táto štúdia prináša veľmi zaujímavé pohľady a postrehy, ktoré by mohli poskytnúť podnetné inšpirácie aj slovenským sociolingvistom.

Sériu onomastických príspevkov zameraných na problematiku všeobecnej onomastiky otvára prehľadová štúdia *Slovanská onomastika a Slovanský onomastický atlas*.⁶ V úvode sú charakterizované tri etapy vývoja projektu Slovanského onomastického atlasu od tridsiatych rokov minulého storočia do vyjdenia príspevku v r. 1978. R. Šrámek pokladal za pozitívne prijatie základného metodologického princípu atlasu, t. j. že jeho predmetom budú ojkonymá, anoj-

³ In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 1979, 28, A 27, s. 89 – 95.

⁴ In: K diferenciaci současného mluveného jazyka. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference (Ostrava, září 1994), 1. vyd. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1995, s. 39 – 43.

⁵ In: Čeština – bádání a učení. Sborník z mezinárodní vědecké konference uspořádané k 60. výročí založení Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a k příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Přemysla Hausera, CSc. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita 2007, s. 22 – 32.

⁶ In: Příspěvky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů. Záhřeb 1978. 1. vyd. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1978, s. 107 – 117.

konymá a antroponymá, pričom onymia bude analyzovaná všestranne z hľadiska lexikálnych základov, slovtvorby a národných špecifik. Podľa R. Šrámka prekážkou začatia prác na atlase nie je ani rozdielnosť koncepcie S. Rosponda, ktorá predpokladala spracovanie tzv. makrotypov vlastných mien, a koncepcie V. Šmilauera, ktorá pracovala s tzv. mikrotypmi, t. j. s analýzou vnútornej formy makrotypov, pretože je systémovo, zemepisne, časovo i geograficky relevantná, ale rôznorodý a nerovnomerný stav onomastického výskumu v slovanských krajinách. Za najaktuálnejšiu úlohu považoval spracovanie bohatstva onymie v jednotlivých slovanských jazykoch so spoľahlivou historicko-dialektologickou dokumentáciou pri toponymách, najmä pri oronymách a hydronymách, s lingvistickou interpretáciou (s etymologickým výkladom, typológiou vlastných mien, určením jazykových substitúcií, kontaktov a pod.). Dôraz kládol aj na potrebu vymedzenia onymického obsahu vlastného mena a prepracovanie pojmov „onymický model“ a „onymický typ“, ktoré sú zárukou nutnej abstrakcie pri mapovom spracovaní slovanskej onymie. Nutnou základnou etapou mal byť heuristický výskum slovanských národných onymických sústav a interpretácia ich pomenovacích a slovtvorných modelov a typov v onomastikonochoch, monografiách, atlasoch, kartotékach a pod. R. Šrámek ďalej zdôraznil, že predpokladom splnenia tejto základnej podmienky je výskum národných onomastických sústav, ktorý bude riadený národnými onomastickými komisiami v rámci Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku, zaradenie projektu Slovanského onomastického atlasu do štátnych vedeckovýskumných plánov a medzinárodná koordinácia pracovných etáp a metód. Najväčší stupeň rozpracovanosti, metodologických zhôd a foriem medzinárodnej spolupráce mala a možno povedať, že aj dnes stále má západoslovanská oblasť. Už v tom čase autor vyzdvihol dobré skúsenosti s kartografovaním modelov živých osobných mien na Slovensku a s koncepciou pripravovaného českého anojkonymického slovníka. V závere príspevku uviedol zásadné etapy postupu prác na *Slovanskom onomastickom atlase* podľa koncepcie Subkomisie pre Slovanský onomastický atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Tento príspevok R. Šrámka poukazuje aj na dôležitosť riadeného onomastického výskumu a spracovania onymie v jednotlivých slovanských krajinách. Na Slovensku je orgánom s touto funkciou Slovenská onomastická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, ktorá v súlade s odporúčaniami Komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov riadi a organizuje slovenský onomastický výskum. Slovenská onomastika dosiahla významné výsledky pod vedením Slovenskej onomastickej komisie, napríklad aj v už spomenutej oblasti modelovania živých osobných mien.⁷ Podľa koncepcie projektu *Hydronymia Slovaciae*, ktorý je súčasťou medzinárodného projektu *Hydronymia Europaea*, bolo vypracovaných a publikovaných 13 hydronomastikonov,⁸ v súlade

⁷ Obsahové modely živých mien zo stredného Slovenska sa publikovali v dvoch častiach monografie V. Blanára a M. Matejčíka (1978, 1983) a pomenovacie modely živých mien z hornonitrianskej oblasti v monografii I. Valentovej (2009).

⁸ Spracovali sa povodia Slanej (Ľ. Sičáková, 1996), Dunajca a Popradu (K. Rymut – M. Majtán, 1998), Ipľa (M. Majtán – P. Žigo, 1999), Turca (J. Krško, 2003), Nitry (J. Hladký, 2004), Oravy (M. Majtán – K. Rymut, 2006; ide o nové vydanie práce *Hydronimia dorzecza Orawy* z r. 1985, ktoré je prepracované podľa zásad projektu *Hydronymia Europaea*), Hrona (J. Krško, 2008), Kysuce (J. Krško – D. Velička, 2011), horného povodia Váhu (J. Krško, 2011), Dudváhu (Hladký, 2011), slovenskej časti povodia Moravy (A. Závodný, 2012), slovenskej časti povodia Hornádu (A. Goótssová – A. Chomová – J. Krško, 2014), severnej časti povodia Malého Dunaja (M. Beláková, 2014) a publikácia *Hydronymia Žitného ostrova* (J. Hladký – A. Závodný, 2015).

s brnianskou koncepciou⁹ sa spracúva slovenská anojkonymia. Použitím jednotnej koncepcie zberu materiálu prostredníctvom súpisnej akcie a jeho analýzy a lexikografického spracovania hlavne na moravskom, sliezskom a slovenskom území sa plnia aj požiadavky stanovené pre Slovanský onomastický atlas, a to spracovanie onymie v jednotlivých onomastických strediskách pri dodržaní jednotnosti metodológie. Významný pokrok nastal najmä v oblasti rozvoja onomastickej teórie.¹⁰

Dobрым počínom bolo zaradiť do tejto publikácie štúdiu *K základním teoretickým a metodologickým principům onomastických slovníků*,¹¹ ktorá je dôležitým prínosom pre onomastickú lexikografiu. R. Šrámek porovnáva metódy apelatívnych a propriálnych slovníkov, pohľady na vývin lexikografického spracovania proprií od dôrazu na výklady hesiel s etymologickým a komparatistickým charakterom, ale bez dostatočného zohľadnenia analýzy slovo tvornej výstavby propria a jeho motivačných okolností a onymického obsahu, k onomastikonom, ktorých základným teoretickým princípom je zachytenie kategórií nomina propria v takých vzťahoch a funkciách, v akých sa nachádza v pomenovacom systéme určitého jazyka a v komunikácii. V druhej časti príspevku tézovitým spôsobom uviedol aspekty, ktoré by sa mali zohľadňovať pri interpretácii vlastného mena v onomastikonoch.

Široký záber záujmu R. Šrámk a z hľadiska jednotlivých onomastických disciplín dokazuje kratšia štúdia *K teorii literární onomastiky*,¹² v ktorej sa zamerá na teoretické aspekty vývoja literárnej onomastiky. Poukázal hlavne na to, že napriek vzrastajúcej obľube literárnej onomastiky a množstvu hlavne materiálových štúdií stále chýba všeobecne prijateľná teória tejto subdisciplíny onomastiky a to aj napriek tomu, že existujú aktuálne teoretické a metodologické výskumy. Porovnal najmä výsledky takýchto výskumov v prácach Dietera Lampinga s koncepciou Karla Gutschmidta. Rozdiely vidí hlavne v tom, že hoci sa obi-

⁹ Lexikografické spracovanie anojkonymického materiálu z moravského a sliezskeho územia prebieha v dialektologickom oddelení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brne, materiál z územia Čiech sa pripravuje osobitne na onomastickom pracovisku v Prahe. Koncepcia slovníka s ukázkovými heslami a mapami vyšla v roku 2000 ako úvodný zväzok *Slovníka pomístních jmen v Čechách*. Počítačové spracovanie na pražskom pracovisku sa stalo len nástrojom, pomôckou pri koncipovaní tradičného slovníka, keďže v čase prípravy koncepcie a koncipovania slovníka neboli ešte také možnosti ako dnes. Riešiteľky brnianskeho projektu v spolupráci s Fakultou informatiky Masarykovej univerzity v Brne vyvinuli špeciálne pre tento typ slovníka digitálnu databázu, ktorá tvorí podklad nielen pre tradičný knižný slovník, ale aj pre spracovanie anojkonymie formou digitálneho interaktívneho slovníka. Táto koncepcia využíva modernú onomastickú teóriu i súčasné možnosti digitálneho spracovania. Súpisu anojkonymie, jej digitalizácii, koncepcii slovníka, jeho využitiu a ukázkovým heslám je venované prvé číslo 51. ročníka periodika *Acta onomastica* (2010). Koncepcia slovníkov a dosiaľ skoncipované heslá sú prístupné aj na internetovej stránke Ústavu pro jazyk český AV ČR (dostupné na: http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Slovník_pomístních_jmen_na_Morave_a_ve_Slezsku.html, http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Slovník_pomístních_jmen_v_Cechách.html, cit. 9. 3. 2018).

¹⁰ Teoretické východiská, ktorých základom je charakteristika obsahovej (designatívnej) stránky vlastného mena, V. Blanár zhrnul v dvoch monografiách: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii (1996) a Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky (2008, s anglickou verziou 2009).

¹¹ In: Slavia, časopis pro slovanskou filologii, 1978, roč. 47, č. 3, s. 260 – 264.

¹² In: Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 1985, roč. 26, č. 4 – 5, s. 510 – 516.

dvaja opierajú o výskum špecifických funkcií vlastných mien v literárnom diele, onomastické, literárnovedné a textologické postoje tvoria u K. Gutschmidta jednotné východisko, zatiaľ čo u D. Lampinga je hlavným princípom literárnovedný pohľad v najširšom zmysle slova a onomastika sa redukuje na identifikačnú, príp. charakterizačnú funkciu. Napriek konštatovaniu R. Šrámk, že konštituovanie teórie onomastiky začalo na správnom mieste a literárna onomastika sa naďalej teší veľkej obľube, čo dokazuje aj fakt, že od publikovania tohto článku vzniklo za vyše tridsaťročné obdobie veľa najmä materiálových štúdií, literárna onomastika býva témou samostatných sekcií a blokov na medzinárodných onomastických konferenciách, dokonca vznikli časopisy, ktoré sa špecializujú na literárnu onomastiku,¹³ je nedostatok teoretických a metodologických prác a stále chýba teória literárnej onomastiky, ktorá by bola všeobecne prijatá, nehovoriac o určitej nejednotnosti aj v terminologickej oblasti.

Vývinu onomastickej teórie sa venuje štúdia *Teorie onomastiky a roviny propriálního pojmenování*.¹⁴ R. Šrámek zhrnul tematickú pestrosť v onomastike po druhej svetovej vojne z hľadiska teoreticko-metodologických princípov do troch základných okruhov, a to heuristické práce, ktoré majú často charakter základného materiálového výskumu, výskumy a štúdie, ktoré síce uznávajú systémové usporiadanie propriálneho fondu, ale nedostatočne diferencujú medzi apelatívnou a propriálnou sférou jazyka a orientujú sa na lingvistický status vlastného mena, a nakoniec práce zamerané na otázky všeobecnej onomastickej teórie, ktoré prekračujú rámec lingvistického statusu smerom k onymickému (propriálnemu) statusu, sformulovanému V. Blanárom. R. Šrámek pristupuje kriticky k hodnoteniu prvých dvoch okruhov, zároveň však vyzdvihuje niektoré ich pozitíva. Dôraz kladie na zohľadňovanie onomastického statusu, pretože umožňuje zovšeobecňovať vlastnosti a charakteristické znaky onymie na základe propriality, nie apelativity, a preto sa určitá matéria chápe ako celok vymedzený jednotným spôsobom na základe podstatných vnútorných vlastností; druhové diferenciácie tejto matérie predstavujú potom pomer všeobecného a zvláštneho (špecifického): proprium – toponymum – konkrétum (*Brno*), nie však pomer „iné všeobecné“ (= apelatívum, napr. mesto, sídlo) ku „konkrétu z kategórie iného všeobecného“ (= proprium, napr. toponymum *Brno*). Druhá časť príspevku je zameraná na charakteristiku troch rovín pomenovacieho aktu – prenominačnú, nominačnú a postnominačnú. R. Šrámek na propriálnom pomenovaní akte a jeho priebehu ukázal, že formovanie onomastickej teórie musí spočívať v postihnutí javov na vysokom stupni abstrakcie s kategoriálnou povahou a systémovým i systémotvorným rázom.

Príspevok *K hranici mezi onomastikou a etymologií*¹⁵ odporúčame do pozornosti hlavne etymológom. V úvodných pasážach R. Šrámek okrem iného upozornil na dnes už prekonaný prístup tzv. „klasických“ etymológov, ktorí vysvetľujú (etymologizujú) propriá na základe rovnakých princípov ako apelatíva. V úzadí pritom ostávajú nielen zvláštnosti propriálnej jazykovej roviny, ktoré nie sú dané iba kategóriami „vzťahu vlastných mien k jedinečnému objektu“ či „sémantického komplexu typického pre vlastné mená = sémantického obsahu“ (nemôžno ho porovnávať s obsahom apelatív), ale v prvom rade identifikačná funkcia vlastných

¹³ Napr. taliansky časopis *Il nome nel testo* a americké časopisy *Journal of Literary Onomastics*, *Literary Onomastics Studies* (1974 – 1989).

¹⁴ In: Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1986, roč. 47, č. 1, s. 16 – 28.

¹⁵ In: "Scope, Perspectives and Methods of Onomastics". Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Aberdeen, August 4–11, 1996. 1st vol. Ed. W. F. H. Nicolaisen. Aberdeen: Department of English, University of Aberdeen 1998, s. 325 – 329.

mien, ktorá sa zásadne odlišuje od rovnakej funkcie v prípade apelatív. V štúdií sú v krátkosti zhrnuté zásadné rozdiely medzi onomastikou a etymológiou. Za jedno z dôležitých vyjadrení R. Šrámka pokladáme, že úlohou onomastiky nie je iba etymologicky „vysvetľovať“ vlastné mená, ale skúmať systémovú povahu propriálnej jazykovej roviny a z toho vyplývajúce aj záverečné zhrňujúce tvrdenie, že onomastiku nemožno chápať iba ako etymologické vysvetľovanie vlastných mien.

V určitom zmysle na predchádzajúci príspevok nadväzuje štúdia *Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastných jmen*¹⁶, v ktorej R. Šrámek zhrnul a vysvetlil problémy, ktoré v slovanskej onomastike súvisia s interpretáciou etymonu, štruktúry, pomenovacieho motívu a významu vlastných mien. Tieto problémy rozdelil do dvoch skupín: 1. Absencia jednotného všeobecnoteoretického konceptu onomastiky, čo sa prejavuje zamieňaním apelatívnej a propriálnej sféry jazyka, a nedostatočným zohľadňovaním propriálneho významu. 2. Chápanie štúdia vlastných mien ako etymológie, čo vyvoláva v slovanskej onomastike nerovnomernú situáciu – metodológia onomastickej práce je stále závislá od etymologického prístupu pozitivisticko-filologickej školy, zatiaľ čo všeobecná onomastická teória pracuje s výdobytkami modernej lexikológie, sémantiky, semiotiky a komunikačných teórií. Práve na túto nerovnosť sa v štúdií poukazuje na niekoľkých príkladoch.

Druhá časť onomastických príspevkov sa zameriava na toponomastiku, ale mnohé závery majú všeobecnejšiu teoreticko-metodologickú platnosť. Štúdia *Toponymické modely a toponymický systém*¹⁷ je reakciou na skeptické stanovisko poľského onomastika Mieczysława Karaša k systému v toponymii. R. Šrámek ukázal, ako možno pristupovať k objasneniu vnútornej štruktúry toponymie a jej systémovému charakteru. Charakterizoval vzťahový model, ktorý predstavuje obsahovú (designatívnu) zložku toponyma, a jeho štyri základné druhy v českej a slovanskej toponymii, a slovotvorný model, ktorý je formálnym príznakom vzťahového modelu. Dospel k záveru, že organizujúcim princípom toponymie sú vzťahy medzi vzťahovými a slovotvornými modelmi, ktoré sa navonok prejavujú v slovotvorných typoch v konkrétnych miestnych, osadných názvoch. Systémovosť toponymie vidí v modelovej báze, ktorá je v zásade daná stabilizovaným vzťahom vzťahového a slovotvorného modelu, a prejavuje sa schopnosťou zmeny vnútri tohto vzťahu, schopnosťou regulovať túto zmenu a najmä vytváraním takých vzťahových a slovotvorných modelov, ktoré majú platnosť toponymickej normy. Vývoj toponymie sa podľa R. Šrámka nedeje narušením stabilizovaného vzťahu vzťahový model – slovotvorný model, ale zmenou konkrétnych slovotvorných modelov a zodpovedajúcich slovotvorných typov, ktoré sú v určitej dobe schopné plniť toponymickú normatívnu funkciu. Závery aj tejto štúdie zásadne ovplyvnili vývin v oblasti teórie a metodológie toponomastiky i celej onomastiky. Nadviazala na ňu napríklad Jana Pleskalová a prepracovala systém vzťahových modelov v anojkonymii.¹⁸

¹⁶ In: Jezikoslovni zapiski, 2007, č. 1 – 2, s. 459 – 469.

¹⁷ In: Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1972, roč. 33, č. 4, s. 304 – 318. Tento príspevok R. Šrámek predniesol už na 4. slovanskej onomastickej konferencii v novembri 1971 v Banskej Bystrici a je publikovaný aj v konferenčnom zborníku (ŠRÁMEK, Rudolf: Toponymické modely a toponymický systém. In: 4. slovanská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. 11. 1971. Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 135 – 145.).

¹⁸ Pozri napr. monografiu Jany Pleskalovej *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (1992).

K bližšej charakteristike a špecifikám slovotvorného modelu sa R. Šrámek vrátil v štúdiu *Slovotvorný model v českej toponymii*.¹⁹ Dichotomické rozdelenie toponým na deapelatívne a deantroponymické považuje za najvýznamnejšie pre štúdium slovotvorných modelov. O slovotvornej modelovej hodnote českých osadných názvov vo všeobecnosti skonštatoval, že obsahujú dva elementy – toponymickú bázu a topoformant – a inklinujú k dvojkomponentnosti. Slovotvorný model chápe ako abstrakciu slovotvorných typov s dlhodobou a všeobecnou platnosťou v určitom jazyku. Ani v tomto príspevku neopomenul na konkrétnych príkladoch ukázať rozdiel a význam etymologického a onomastického prístupu pri tvorení slovotvorného modelu, napr. pri etymologickom výklade hranice medzi toponymickou bázou a toponymickým formantom (*Bor-ovnice*, *Blat-nice*, *Buk-ovice*, *Brť-ovi*) sa kladie dôraz na výskyt alebo príbuznosť určitého lexikálneho základu a akt vzniku názvu, druh jeho vnútornej výstavby, teda to, čo je na toponyme „jazykové“, ale najdôležitejšie ostáva nepovšimnuté, pričom ak sa položí hranica toponymicky (*Borovn-ice*, *Blatn-ice*, *Bukov-ice*, *Brťov-í*), je možné si všimnúť nielen etymony (*bor*, *bolt*, *buk*, *brt*), ale aj špecifikáciu slovného základu názvu zo slovotvorného hľadiska a z hľadiska slovného druhu vzhľadom k voľbe motivácie podľa príslušného vzťahového modelu (*bor-* substantívny základ, vzťahový model „čo“ – čo tam je, osadné názvy *Bor*, *Bory*, a adjektívny základ *borov-* v názve *Borovn-ice*, ktorý je síce etymologicky rovnaký, ale odlišuje sa vzťahovým modelom: „aký“ – aké to tam je).

Neúradným vlastným menám sa venuje rozsiahla štúdia *Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska)*.²⁰ R. Šrámek definuje prezývku ako meno, ktorým z rôznych dôvodov pomenovali niekoho alebo niečo, kto alebo čo už vlastné meno má, pričom prezývka má silné citové zafarbenie, a to posmešné a ironizujúce alebo hanlivé a znevažujúce, a jej konečným cieľom je vyjadrenie expresivity, pretože (náležitý) vlastné meno objektu túto schopnosť nemá. V príspevku sa charakterizuje vznik prezývok obcí Moravy a Slezska a ich obyvateľov, motivačná, sémantická a jazyková stránka týchto prezývok, a to nielen z pohľadu onomastického, resp. lingvistického, ale aj folklórneho a etnografického. R. Šrámek považuje prezývky za propriu v pravom zmysle okrem iného aj preto, že prezývky obcí sa týkajú nielen objektu, ale aj ľudí, ktorí v ňom bývajú, a zdôraznil, že nemôžu vzniknúť a ani existovať bez vedomého a často aktualizovaného využívania obsahu základného slova (základnej motivácie), a ak sa väzba s konkrétnym lexikálnym obsahom naruší a motivačná zložka prezývky sa stáva sémanticky nejasná, stratí prezývka dôvod svojej existencie. V slovenskej onomastike sa terminologicky odlišujú tieto dve kategórie neúradných proprií – prezývkové názvy sú vlastné mená toponymických objektov a zaraďujú sa medzi toponymá, prezývkové obyvateľské mená sú mená obyvateľov týchto objektov a zaraďujú sa medzi antroponymá. Zaužívaný je aj termín živé obyvateľské meno a pre pomenovanie osoby živé osobné meno, vo všeobecnosti sa používa termín živé meno. Za neúradné, živé meno, ktoré by sa dalo zahrnúť k toponymám a zároveň antroponymám, sa pokladá meno domu (resp. meno do domu, meno podľa domu), pretože označuje dom, gazdovstvo, ale zároveň aj jeho obyvateľov. Adjektívum *živý* má vyjadrovať nielen neúradnosť a fungovanie mena v komunikácii, ale podľa V. Blanára²¹ predovšetkým to, že je „živá“ motivácia, čo znamená, že používatelia si uvedomujú pôvodnú moti-

¹⁹ In: Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1976, roč. 37, č. 2, s. 112 – 120.

²⁰ In: Národopisné aktuality, 1977, roč. 14, č. 1, s. 29 – 54.

²¹ *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2009, s. 36).

váciu tohto mena, tzv. onymickú motiváciu, ktorá je pri iných druhoch antroponým, ako sú napr. rodné (krstné) mená, priezviská, a aj všeobecne pri iných druhoch proprií, irelevantná pri ich používaní a fungovaní. V tomto ohľade sú závery R. Šrámk a V. Blanára zhodné. Určitým rozdielom je, že osobné živé mená sa netvoria prioritne s cieľom vyjadrenia expresivity, ktorý uviedol pri prezývkach R. Šrámek, ale z potreby presnej identifikácie, pretože úradné meno osoby v užšom spoločenskom úze, ktorý najčastejšie predstavuje dedinský kolektív, túto základnú onymickú funkciu prestalo spĺňať. Expresívna prezývka môže tvoriť len jeden funkčný člen živého osobného mena a často sa stáva, že mnohokrát v dôsledku fungovania v komunikácii stráca nielen expresivitu, ale ľudia si už neuvedomujú ani pôvodnú motiváciu. Aj z týchto dôvodov V. Blanár nazval tento funkčný člen živého osobného mena individuálna charakteristika, pri ktorom sémantický príznak expresívnosti (špecifikovaný ako príznak konotativnosti a spoločenského zaradenia a hodnotenia) môže mať pozitívnu i zápornú hodnotu.²²

Definovaníu termínov anojkononymum a mikrotoponymum vzhľadom na objekty, ktoré pomenúvajú, sa R. Šrámek venoval v štúdiu *Anoikonymické objekty a jejich pojmenování*.²³ Zdôraznil, že ojkonymá a anojkonymá sa v zásade od seba odlišujú iba príznakom prítomnosti alebo neprítomnosti osídlenia ako diferencujúcim znakom na úrovni nomen x nomen, ale existujú dôležitejšie príznaky, ktoré zovšeobecňujú onymicky relevantné vlastnosti anojkonymických objektov, ako sú ekonomická využiteľnosť, orientačná úloha objektu, okolnosti jeho vzniku a jeho miesto a úloha v spoločenskom živote. Mikrotoponymá chápe ako všetky pomenovania nesídelných objektov v určitej lokálnej spoločnosti, na určitom katastrálnom území, pričom ich funkciu môžu plniť apelatívne lexikálne jednotky i iné druhy vlastných mien. Za rozhodujúce považuje hľadisko funkčného využívania, a nie to, že vonkajšie vlastnosti anojkonymických objektov sú „mikro-“, pretože príznak „mikro-“ sa týka obmedzeného akčného rádia názvu, nie jeho hmotnej, materiálnej, vonkajšej stránky. R. Šrámek rozvinul problematiku „mikro-“ a „makro-“ pri termínoch mikrotoponymum a makrotoponymum aj na 18. medzinárodnej a celopoľskej konferencii v r. 2012 v Lodži.²⁴

Termín anojkononymum je zaužívaný hlavne v českej, slovenskej a v poslednej dobe aj v nemeckej onomastike. Vo zvyšku slovanskej a v medzinárodnej onomastike sa používajú najmä termíny makrotoponymum a mikrotoponymum. Na konci šesťdesiatych a v sedemdesiatych rokoch 20. storočia sa termín mikrotoponymum ustálil aj v slovenskej onomastike (používali ho napr. aj M. Majtán a J. Matejčík). Medzi slovenskými onomastikmi, ale aj v rámci

²² Bližšie pozri monografiu V. Blanára a J. Matejčíka *Živé osobné mená na strednom Slovensku*. I. 1. Designácia osobného mena (1978, s. 29). K rozdielom medzi prezývkou a individuálnou charakteristikou pozri napr. aj štúdiu I. Valentovej *Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou* (In: Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Zborník referátov z 18. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011). Red. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012, s. 113 – 122. ISBN 780-80-555-0576-3 (printová verzia). Dostupné na <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>. ISBN 978-80-555-0594-7).

²³ In: 9. slovenská onomastická konferencia. Nitra 26. – 28. 6. 1985. Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1987, s. 91 – 99.

²⁴ Pozri štúdiu R. Šrámk *Aspekty „mikro“ a „makro“ jako interpretační a klasifikační problém v onomastice* v zborníku z tejto konferencie (In: Mikrotoponimia i makrotoponimia. Eds. A. Gałkowski – R. Gliwa. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014, s. 17 – 24).

slovanskej onomastiky sa v minulosti viedli diskusie o termíne mikrotoponymum a jeho definovaní. Členovia Slovenskej onomastickej komisie ho nakoniec neprijali napriek tomu, že sa už určitý čas používal, pretože jeho definícia nebola jednoznačná, nedala sa napr. konsenzom určiť hranica veľkosti (dĺžky) objektu, podľa ktorej by sa objekty, resp. ich názvy dali jednoznačne zaradiť k mikrotoponymám. M. Majtán termín mikrotoponymum, podobne ako termín chotárny názov, označil za priúzký na to, aby sa ním označovala celá skupina nesídlných objektov.²⁵ Nevhodnosť používania termínu podporovala v tom čase aj neexistencia náprotivku makrotoponymum, ktorý sa dodnes v slovenskej onomastike nezaužíval. Už po roku 1973 slovenskí onomastici termín mikrotoponymum postupne prestali používať.

V príspevku *Transonymizace v propriální nominaci*²⁶ sa charakterizujú procesy propriálizácie, resp. onymizácie apelatív a transonymizácie. R. Šrámek navrhol nazývať propriá, ktoré vznikli transonymizáciou, transonyma, lebo na rozdiel od deproprií sa nezbavujú propriálnych vlastností (*de-* = „zbaviť niečo niečoho“), a bližšie definuje proces depropriálizácie v porovnaní s transonymizáciou a termíny depropriálne apelatívum a depropriálne proprium. Zamýšľal sa nad tým, či za transonymizáciu možno pokladať iba prechod propriá z jedného druhu do druhého bez formálnych zmien (rieka *Haná* > choronymum *Haná*), alebo aj s formálnou zmenou (hydronymum *Svitava* > ojkonymá *Svitavy*, *Svitávka*) a navrhol, aby onomastická teória uvažovala o dvoch typoch transonymizácie – čistej a rozšírenej. V. Blanár tiež pripustil, že pri tomto presune nastávajú zmeny nielen na rovine obsahu onymického znaku, ale často aj na morfologickej a slovotvornej rovine, napr. transonymizované terénne názvy z osobných mien ako predložkové názvy *Na Beňovo*, *Na Profantku*, *Poza Laca*, kde možno predpokladať motivujúce antroponymá *Beňo*, *Profant* a *Laco*.²⁷ Na tento príspevok som nadviazala v osobitnej štúdií,²⁸ ktorá bližšie špecifikuje, medzi ktorými onymickými druhmi môže ísť o transonymizáciu a aké by mohli byť jednotlivé typy rozšírenej transonymizácie, ale napriek tomu sa prikláňam k pôvodnej definícii. Naznačila som niektoré ďalšie problémy, s ktorými sa ešte bude musieť teoretická onomastika vysporiadať.

Editori v závere uviedli, že ich zámerom bolo prostredníctvom tejto publikácie predstaviť lingvistu Rudolfa Šrámka ako autora najmä kratších štúdií z oblasti dialektológie a onomastiky, hoci odborný záujem tohto rešpektovaného vedca presahuje hranice uvedených lingvistických disciplín. Uvedené štúdie, ktoré už boli publikované v časopisoch a v zborníkoch od prvej polovice šesťdesiatych rokov 20. storočia po súčasnosť, vzbudili najväčší záujem odbornej verejnosti a sú vysoko cenené a citované. Publikácia *Labyrintem vlastních jmen a nářečí* v koncíznej podobe sprístupňuje hlavne dialektológom a onomastikom niektoré často menej dostupné štúdie, ktoré významne prispeli k poznaniu moravských a sliezskych nárečí a do značnej miery ovplyvnili vývoj onomastickej teórie predovšetkým vzhľadom na jej smerovanie od čisto etymologických výkladov pôvodu vlastných mien k zameraniu sa na onomas-

²⁵ Bližšie k tejto problematike pozri štúdiu M. Majtána *Základná slovenská toponomastická terminológia* (In: Zborník materiálov z 5. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 3. – 7. mája 1972). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 113 – 116.).

²⁶ In: *Folia onomastica Croatica*, 2003 – 2004, roč. 12 – 13. s. 499 – 508.

²⁷ Bližšie pozri monografickú štúdiu V. Blanára *Morfologické kategórie vlastných mien* (In: *Jazykové kategórie v teórii a praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 21 – 52).

²⁸ *Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky* (In: *Slovenská reč*, 2012, roč. 77, č. 5 – 6, s. 319 – 335).

tický status, obsah vlastných mien a na výskum ich fungovania v komunikácii. Stali sa podnetným inšpiračným zdrojom pre ďalšie uvažovanie a rozvoj onomastickej teórie a metodológie. Možno povedať, že ovplyvnili celé ďalšie generácie nielen českých onomastikov.

Iveta Valentová
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava